

Л.В. Гуцало
кандидат історичних наук
доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Єврейське населення УСРР в системі соціально-економічних експериментів

У пропонованій статті висвітлено участь єврейського населення УСРР у системі соціально-економічних експериментів.

В предложенной статье освещается участие еврейского населения УССР в системе социально-экономических экспериментов.

In the article the participation of the Jewish population of the USSR in the system of social and economic experiments has been analysed.

У контексті висвітлення змін у господарсько-економічному становищі національних меншин України в 20-ті – 30-ті роки окремого підходу заслуговує проблема залучення єврейського населення республіки до сільськогосподарського виробництва. Планове переселення євреїв на землю в Україні почалося в 1925 році. Уже протягом двох років в Україні було зареєстровано близько 40000 єврейських сімей, які бажали перейти до землеробства [16, арк. 53]. За твердженням Б. Чирка, протягом 1925–1926 років для євреїв-переселенців з Київщини, Волині, Полтавщини, Чернігівщини та Поділля було виділено 128460 десятин земельних угідь, розрахованих на створення 8347 господарств [7, с. 74]. Щоб збільшити кількість переселенців на землі колонізаційного фонду, вживалися різні заходи, зокрема й агітаційна робота. Незважаючи на це, були й певні проблеми з реєстрацією єврейського населення. У документах зазначено, що «реєстрація не проводилася скрізь і недостатньо популяризувалася» [16, арк. 53].

Так, до 26 грудня 1925 року в Новоград-Волинському районі Волинської округи не йшов процес реєстрації євреїв. Головною причиною цього стало те, що в 1924 році така кампанія вже проводилася, але бажаючих перейти до землеробства не було переселено на відповідні території, внаслідок чого єврейське населення зневірилось у такій роботі. Окрім того, у Новоград-Волинському районі спостерігалось

ще й недбайливе відношення єврейського населення до реєстрації [10, арк. 12].

Основними регіонами єврейського аграрного переселення в Україні стали Херсонська, Криворізька, Маріупольська, Запорізька, Мелітопольська округи. Слід зауважити, що в таких місцях компактного поселення євреїв виникала необхідність у створенні адміністративно-територіальних одиниць, які піклувалися б про інтереси та потреби приїжджих. Тому на Півдні України було створено низку єврейських національних сілрад та три національні райони: Калініндорфський, Сталіндорфський та Новозлатопільський [7, с. 74; 1, с. 71; 5, с. 40].

Якщо глибше дослідити витоки цієї проблеми, то слід відзначити, що заохочення єврейського населення до землеробської праці було одним із напрямів соціальної політики радянської влади в галузі національних відносин. Як зазначають М. Панчук і Б. Чирко, «однією із причин цього був тяжкий економічний стан єврейського населення, в першу чергу містечкової бідноти, у зв'язку із штучним згортанням непу (занепад ремесел, обмеження дрібної торгівлі тощо)» [8, с. 40-41]. Ф. Турченко вказує і на політичні цілі цього планованого експерименту. Він зазначає, що у районах колонізації, «у сільських районах більшовики прагнули одержати додаткову соціальну базу, бо у надійності і відданості комунізму українського селянства у них були великі сумніви» [2, с. 247]. Отже, ця широкомасштабна кампанія із залучення єврейського населення до сільськогосподарської праці була політично вигідною для партійно-радянської влади.

Переселення євреїв у південні регіони України та Крим не було турботою про їх соціальний захист та розвиток єврейського хліборобства. Цей переселенський процес був примусовим і вносив соціальну напругу в середовище місцевих жителів, українського та російського селянства, викликав масове невдоволення з боку самих євреїв.

Проведений нами аналіз документів та матеріалів, які стосуються історії національних меншин у досліджуваній період, дозволяє зробити висновок про те, що в результаті громадянської війни, голоду і політики воєнного комунізму економіка країни була у важкому становищі. Руїнація торгівлі, грошового обігу, ігнорування значення товарних відносин поглиблювали економічний занепад, призводили до зубожіння і голоду як українців, так і національних меншин.

Після X з'їзду РКП(б) у країні запроваджується нова економічна політика. Сутність непу полягала в проведенні принципово нової економічної політики, заснованої на ринкових відносинах, засобах

управління народним господарством. Неп повинен був підготувати економічну базу для будівництва соціалізму в радянській державі. Певну роль у цьому процесі повинні були відіграти і національні меншини. Нова економічна політика передбачала деяку лібералізацію у сфері економіки: продрозверстка замінювалася продподатком, селянам дозволялося надлишок продукції продавати на ринку, організовувати кооперативи, орендувати землю та використовувати найману працю. Але неп не повністю усував дискримінацію щодо національних меншин (наприклад, німецьких селян неупереджено продовжували розглядати як заможний куркульський елемент, тому щодо них здійснювалася жорстка податкова політика).

Оскільки при непі дозволялось організовувати кооперативи, то на початку 20-х років у місцях компактного проживання національних меншин почали створюватися кооперативні товариства. Функціонували вони відповідно до особливостей соціальної структури певних національних груп та традиційних напрямів їх господарської діяльності. В основному товариства національної кооперації займалися виробничою, торговельною або посередницькою діяльністю. Доцільно, мабуть, відзначити, що у квітні 1921 р. було створено єдину систему споживчої кооперації для міста і села. Їй надавалося право заготівель і збуту продукції. Через кілька місяців, у жовтні, з цієї системи відокремилася сільськогосподарська кооперація. Набули розвитку її спеціальні види: машинно-тракторні, тваринницькі, цукробурякові та інші. Кооперація давала змогу частково усунути несприятливі для споживача наслідки монопольного становища державних підприємств. Поставлені в умови конкуренції, вони повинні були працювати більш ефективно.

У 1923–24 рр. вводиться єдиний сільськогосподарський податок, який повсюдно міг вноситися грошима. Простір для господарського маневрування різко зріс; був зроблений великий крок на шляху подолання наслідків військового комунізму. Грошовий обіг ставав нормою і для міста, і для села. До того ж він, як і передбачалося, за короткий проміжок часу перетворився в дієвий засіб відродження і підйому радянської економіки. Система грошових податків дозволила не тільки ліквідувати натуральне обкладання, що відразу ж активізувало бажання селянства брати участь у ринковій торгівлі.

Робота в галузі кооперації почала налагоджуватися лише протягом 1925–1926 року. Простежимо, як у 1928 р. розвивалася споживча

кооперація в Україні. На цей час у споживчій кооперації було задіяно 18,7% населення республіки, в тому числі росіян – 8,9%, євреїв – 4,4%.

Серед кількості членів кустарно-промислової кооперації національні меншини мали 59,8%, у тому числі євреїв – 49,8%.

Ми з'ясували, що середні показники дуже коливаються поміж окремими видами кустарно-промислової кооперації національних меншин. Наприклад, серед членів виробничих кооперативів національні меншини мали 40,8%, у тому числі євреїв – 23,7%.

До кооперативів із постачання – збуту входило 24,8% національних меншин, у тому євреїв – 15%.

В ощадно-позичкових товариствах із 71,2% всієї кількості членів припадає на національні меншини, в тому числі на євреїв – 76,7%.

У трудових артілях цей показник становив 28,9% всієї кількості членів (росіян – 18,8%, євреїв – 7,5%, [6, с. 30].

З кількості членів інвалідної кооперації на національні меншини припадало 40,3%, у тому числі 22,1% на євреїв.

У сільськогосподарській кооперації питома вага етнічних груп складала 10,7%, з яких на росіян припадало 4,8%, на німців – 1,8%, молдаван – 1,4%, поляків – 0,8% і євреїв – 0,6% [6, с. 31].

У 1928 р. Укрсільбанком проводилося вибіркове обстеження в п'яти округах (Маріупольській, Одеській, Первомайській, Зінов'ївській та Херсонській). Усе населення цих округів було скооперовано на 29,9%, а серед національних меншин кооперація найкраще пройшла серед греків (75%), болгар (53,3%), євреїв (52,6%).

Основним населенням єврейських селищ і сіл були кустарі та крамарі, потім – робітники, службовці та інші верстви, за винятком Чорно-Островської сільської ради, де 42,2% становили селяни. У деяких сільрадах був навіть високий відсоток кооперування. Наприклад, у Зінківській сільській раді було скооперовано 101 господарство (43,6%), в Яруцькій сільській раді ЄСТ нараховувало 180 членів, кредитова кооперація – 153. На теренах Смотрицької сільради скооперовано 250 осіб єврейського населення, на теренах Львовської – 566 господарств.

У тих сільських радах, де слабо розвивалася колективізація і кооперування, активну роботу проводили кредитові товариства. Наприклад, Ново-Борівське сільськогосподарське кредитове товариство протягом 1926–1927 років видало 64 тис. крб. короткострокових кредитів і 22 тис. крб. довгострокових [6, с. 31–32].

У Калініндорфському районі сільськогосподарська кооперація об'єднала 78,7% усіх господарств, а споживча – 88,8%. У районі

діяло 17 колективних об'єднань, з яких: 3 артіль, 9 машинно-тракторних товариств і 5 товариств для громадського обробітку землі. Разом об'єднано в колективи 222 господарства. У Калініндорфі було побудовано кооперативний погріб, який міг умістити 30 тисяч відер вина [3, с. 91].

У цілому зазначимо, що кооперація серед єврейського населення, головним чином серед кустарів, розвивалася у формі кредитної кооперації, а серед землеробів – у вигляді сільськогосподарської.

За даними на 1925 р., сільськогосподарська єврейська кооперація нараховувала 22 кооперативи й охоплювала 39 єврейських поселень. Сільськогосподарські кооперативи займалися, насамперед, кредитними операціями, а 20 із 22 – ще й операціями постачання та збуту [17, арк. 74].

Отож, підводячи підсумок щодо кооперації серед національних меншин, ми констатуємо, що найкращою і найміцнішою порівняно з іншими була кооперація в німецьких колоніях. Тут головним чином уваги заслуговують сільськогосподарські та кредитові товариства. Гіршим був стан справ у кооперації всіх видів серед польського і молдавського населення. Основним недоліком кооперування серед національних меншин – слабка участь бідноти.

Звичайно, ті господарства, які об'єднувалися, мали істотну підтримку з боку держави: забезпечувалися кредитами, посівними матеріалами, технікою. Зміцнюючи колективні сільські господарства, владні структури намагалися показати їх переваги над індивідуальними і, у свою чергу, збільшити масштаби колективізації в країні, що була однією із чинників у будівництві соціалізму.

Оперуючи певними даними про стан колективізації на 1929 р. серед національних меншин, ми спробували розмістити їх у таблиці наступним чином:

Таблиця 1

Національність	Всього колективних об'єднань	Колективізовано від загальної кількості господарств округів	% усієї кількості господарств відповідної національної меншини
Росіяни	266	3,94	42,7
Євреї	94	5,28	23,5
Поляки	11	0,71	22,6
Німці	248	14,79	36,4
Болгари	149	20,75	82,4
Молдавани	12	2,53	21 (без АМСРР)
Греки	49	–	–

[15, арк. 1-2 зв.]

При складанні таблиці щодо росіян використано повні дані в Одеській, Харківській, Старобільській, Луганській, Мелітопольській округах, неповні – в Кременчуцькій, Куп'янській та Артемівській; щодо євреїв повні дані в Уманській, Одеській, Харківській, Кам'янецькій, Шепетівській і Мелітопольській округах, неповні – у Бердичівській, Конотопській, Проскурівській, Коростенській та Чернігівській; польське населення, за повними відомостями, представлено наступними округами: Кам'янецькою, Шепетівською і Мелітопольською, неповні – Коростенською; щодо німців повні дані в Одеській, Старобільській, Луганській, Херсонській, Мелітопольській округах, неповні – в Артемівській та Сталінській; болгарське населення представлено трьома округами – Першомайською, Одеською і Мелітопольською; молдавани (повні дані) – в Одеській та Мелітопольській округах, неповні – в Артемівській; щодо греків використані неповні відомості у Сталінській окрузі.

З суцільною колективізацією пов'язана ще одна проблема в єврейських національних районах. На початку 1930-х років розпочалося переселення (а швидше відплив) євреїв. Масовий відплив єврейських переселенських господарств з національних районів розпочався ще у 1931 р., а в перші місяці 1932 р. він став тотальним. У зв'язку з цим утворювалася загроза розпаду окремих колгоспів та господарського занепаду єврейських районів.

Створення колгоспів у єврейських колоніях, усупільнення реманенту та сільськогосподарських угідь викликало негативну реакцію серед переселенців. Вони почали покидати колгоспи. Пленум Калініндорфського райкому партії в 1931 році в резолюції «Про боротьбу з масовим від'їздом переселенців» констатував існування самовільного від'їзду членів комуни ім. Діманштейна та артілі «Іскра»; наголошував на посиленні кулацької агітації в комуни у зв'язку з лінією партії на ліквідацію кулацтва та здійсненні заходів щодо очистки комуни й артілей від кулацьких елементів. Цим пояснювалися від'їзди кулацьких та заможних елементів, супротивників колективізації, які з початку переселення утворили сильні фермерські господарства. Останні потягнули за собою і середняків. У зв'язку з цим на Український КОМЗЕТ покладалося вжити заходів з ліквідації хутірської політики (створення десятків дрібних господарств та поселень), посилити масову організаційну роботу проти кулацьких господарств [9, с. 120].

Осіб, які проводили антирадянську агітацію серед переселенців (закликали до від'їзду), притягували до кримінальної відповідальності з проведенням політичного процесу і виселенням цих осіб на північ країни.

Партійним осередкам було запропоновано вивчити причини від'їздів з переселенських фондів єврейського населення, простежити, щоб правління артілей і сільськогосподарських товариств не видавали їм ніяких довідок, а якщо і це не допоможе, то притягувати до кримінальної відповідальності тих, хто від'їжджає, як порушників трудового фронту.

На 1 травня 1932 р. до єврейських районів прибуло 1712 родин (Калініндорфського - 942 родини, Сталіндорфського - 550, Ново-Златопільського - 220), з них повернулося назад 623 родини (79,5%) (Калініндорфський - 470 родин (50%), Сталіндорфський - 148 (27%), Ново-Златопільський - 5 (2,5%)) [12, арк. 22].

Причин масового відпливу переселенців та деякої частини корінного населення було декілька. По-перше, незадовільний прийом нових переселенців. Не було підготовлено транспорту для перевезення переселенців та їхніх речей від залізничних станцій до місць переселення. Переселенці сиділи по декілька днів у вагонах або просто на станціях. Так, у лютому-березні окремі переселенські родини з дітьми цілу добу перебували на морозі на станціях Снігурівка та Калганівка [11, арк. 10]. Їхні речі лежали на станції, частину з них було розкрадено, а частину використано на

опалення вагонів. По-друге, вільні помешкання не було підготовлено до прийому переселенців та не забезпечено паливом. До того ж не надавалася медична допомога і т.і. Оргінструктор РПК С. Кац оцінив переселення 1932 р. дуже низько, зазначивши, що воно «звелось до знущання над єврейським населенням» [11, арк. 12]. По-третє, багато переселенців – непрацездатні. Були такі родини, де не було жодного працездатного, а переселенські родини, як правило, великі (5–6 чол. на одну родину). Свідченням цього можуть слугувати наступні цифри: з 3352 чол., які переселились у 1932 р. у Калініндорфський район, на дітей з підлітками до 17 років припадало 1669 чол. і на дорослих віком 40 і більше років – 543 чол. [11, арк. 6].

Тяжкі умови життя «старих» переселенців також впливали на відтік як «старих», так і нових переселенців. Чимало колгоспників під час розподілу «наслідків господарювання» зовсім не одержали або одержали надто малу кількість хліба, тому вони змушені були «купувати хліб на приватному ринку коштом продажу майна та худоби» [12, арк. 20-21]. Грошові прибутки колгоспників також були невеликими, бо значну частину грошей за здану колгоспам продукцію вони повертали, щоб погасити борги. На ґрунті того, що нові переселенці одержували харчову допомогу, а частина старих голодує, поміж новими та старими переселенцями в деяких колгоспах виникали непорозуміння. Особливо відчутними вони були у колгоспах Калініндорфського району серед окремих колгоспників та керівників колгоспів. Їхнє незадоволення зводилося до того, що внаслідок переселення «колгосп перетворювали в собез (так у тексті – Л.Г), витрати на колгосп з переселення перекладають, а користі від цих переселенців аж ніякої, бо такі, мов, робить не будуть, краще коли б хліб та інші харчові продукти, які видаються переселенцям, було видано старим колгоспникам» [11, арк. 11-12]. Своє ставлення до переселенської кампанії висловив на засіданні бюро РПК й редактор Калініндорфської районної газети С. Пинхасик: «Нічого з переселення та укомплектування району не виїде, бо Калініндорфський район – це рваний мішок, за гроші, що витрачаються на переселення, краще збудувати завод і покращити життя у містечках» [11, арк. 12].

Відзначимо, що вплив населення відбувався не лише за рахунок національно-єврейських сіл. Так, у семи єврейських сільрадах Калініндорфського району (Калініндорф, В. Кут, Фрайлебен, Шолом Алейхем, Емес, Ерштмайськ, Львово) з 1927 р. по 1932 р. населення зменшилося на 15,5%. У двох українських – Чубаря та Ворошилова – зменшилося на 22,4%, а от у німецькій сільраді ім. К. Маркса населення

на 1932 р. порівняно з 1927 р. збільшується на 9% [11, арк. 6]. Щоб замаскувати масовий виїзд переселенців, Калініндорфський райком партії наказав місцевому осередку товариства на місце вибулих єврейських сімей приймати за програмою переселення українців. Так, у 1932 році у Фрайлебкінський колгосп із Ново-Полтавського району прибуло 50 українських сімей [9, с. 124].

Цілком зрозуміло, що вищезазначені факти та умови, в яких перебували переселенці, відіграли свою роль в організації масового відпливу з єврейських районів. У доповідній записці про стан у Калініндорфському районі Одеської області зазначалося, що «Калініндорфська парторганізація та радянський апарат району недооцінили політичного значення переселення та труднощів, не зуміли розгорнути відповідної масово-політичної роботи в районі, провести низку заходів щодо поліпшення умов переселенських родин та щодо втягнення переселенців у виробничий процес колгоспів і тим припинити відплив з району» [11, арк. 11].

Звичайно, за зрив переселення було покарано деяких керівників – секретаря Калініндорфського РПК С. Абрама та голову РВК О. Рабічева: їм було оголошено догану «за відсутність боротьби з шовіністичними ліквідаційними настроями й формальне ставлення [...] до прийому переселенців» [12, арк. 1]. На Одеський та Дніпропетровський обласні парткоми покладалася контроль за справою влаштування єврейських переселенців і розвитком єврейських колгоспів.

Посилювалися серед єврейських колгоспників і прагнення повернутися назад до містечок. Доповідна записка про стан партійної роботи в Ново-Златопільському районі Дніпропетровської області за 1933–1934 роки повідомляла про сильне поширення серед переселенців, особливо серед молоді, прагнення покинути колгоспи та переїхати до великих міст. Так, тільки протягом 1934 року переселенські колгоспи залишили 194 єврейські сім'ї. Багато єврейських колгоспів для заміни вибулих переселенців залучали до роботи українців та німців з навколишніх сіл. Тільки в колгоспі ім. 8-го Березня протягом 1935 року було прийнято на роботу 30 українців.

Прагнення залишити колгоспи виявило і обстеження, проведене Дніпропетровською філією товариства. Серед дітей старших класів однієї з місцевих єврейських шкіл було проведено анкетування. З 220 опитаних дітей тільки один прагне залишитися працювати в колгоспі. Про прагнення залишити колгоспи свідчило і проведення товариством агітаційної кампанії з обговорення проекту радянської конституції, яку проводив ТЗЕТ серед переселенців протягом 1934–

1935 років. Так, у колгоспі ім. Фабріциуса Сталіндорфського району єврейські колгоспники ставили працівникам товариства такі запитання: «Чому, якщо немає кардинальних відмінностей між робітником та селянином, робітники користуються пільгами та відпустками, а колгоспники ні? Чому в робітника робочий день 7 годин, а у колгоспника майже дванадцять? Чому робітники не голодують, а у колгоспників постійний голод?» [9, с. 123].

Єврейські колгоспники, які прийшли в сільське господарство з малих містечок, довго не могли звикнути до нових умов праці на основі суспільної власності. Вони не сприймали ведення спільного сільського господарства ні економічно, ні психологічно. Це відразу відбилося на дисципліні праці. Люди почали ставитися до своїх обов'язків без ініціативи, інертно. Продуктивність праці падала, погіршилася врожайність. У багатьох колгоспах різко впали економічні показники. Безвідповідальність, безгосподарність стали характерними рисами ставлення до всього, що було за межами власної присадибної ділянки.

Багато господарств не в змозі були виконати план хлібозаготівель. Криза охопила більшість колгоспів. Газета «Дер Штерн» від 12 березня 1932 року писала: «У багатьох господарствах Сталіндорфського району плани хлібозаготівлі за минулі роки досі не виконані. Ці господарства не готові до сівби й у цьому році». Та ж газета 8 лютого 1932 року писала, що єврейські колгоспи Херсонщини не мають хліба для своїх колгоспників до нового врожаю, в багатьох сім'ях люди голодують [9, с. 122-123].

Незважаючи на подібні перепони, в більшості національних районів темпи колективізації були високими. Стан колективізації в районах національних меншин на початок 1935 року характеризувався наступними даними: Спартаківський, Високопільський німецькі та Калніндорфський єврейський райони – 100%, Сталіндорфський єврейський – 99,8%, Молочанський німецький – 98,7%, Зельцьський і Карл-Лібкнехтівський німецькі та Ново-Златопільський єврейський – 99,2%, Коларівський болгарський – 97,8%, Вільшанський болгарський – 96%, Люксембургський німецький – 95,7%, Велико-Янисольський грецький – 95,5%, Благоевський болгарський – 94%, найгіршим стан колективізації був у Мархлевському польському – 69% та Пулинському німецькому – 61,3% [4, с. 57].

Як ми вже відзначали, національні райони були переважно сільськогосподарськими. Але наявність на їх території покладів сировини сприяла розвитку невеликих місцевих підприємств, переважно

легкої та кустарної промисловості, які займалися переробкою місцевої сировини або ж продукції сільськогосподарського виробництва. На 1931 р. загальна сума капіталовкладень у промисловість національних районів становила 5,7 млн крб., а на 1932 р. передбачалось збільшити капітальні витрати на промисловість національних районів на 80% (порівнюючи з планом на 1931 р.) та довести її до 10,2 млн крб. Основними принципами при складанні плану розвитку промисловості в національних районах були такі: максимальне використання місцевої недефіцитної сировини, зокрема корисних копалин та місцевого палива, поширення виробництва будматеріалів, поширення виробництва, що мало б експортне значення, тощо.

Для розвитку місцевої промисловості майже в усіх національних районах була певна база (місцеве паливо, різні корисні копалини, виробництво будматеріалів з місцевої сировини). Місцева промисловість повинна була б розвивалася здебільшого внаслідок виявлення місцевої ініціативи, але вона не проявлялася. Мали місце факти, коли підприємства передавалися кустарній промисловості та іншим організаціям.

У справі промислового розвитку національних районів значне місце відводилося кустарній промисловості, яка в національних районах зростала значно більшими темпами, ніж в інших районах УСРР. На 1931 р. кількість кооперованих кустарів у національних одиницях становила 7190 чол. Це на 1,95% більше порівняно із загальноукраїнськими показниками. Загальний розмір капіталовкладень у кустарну промисловість національних районів становив на 1931 р. 450 тис. крб. Капіталовкладення на одного кустаря в цей період становили 88 крб., а в 1932 р. – 202 крб., а в усій Україні відповідно 75 та 81 крб. [14, арк. 27]. Отже, кустарна промисловість національних районів більше була забезпечена коштами на капітальне будівництво, ніж кустарна промисловість УСРР у цілому. Питома вага національних районів по капіталовкладеннях зростає з 1,73% у 1931 р. до 6,13% у 1932 р. Але «РВК та колгоспна система в більшості недооцінювали та не сприяли розвиткові кустарної промисловості в нацрайонах (відбирання від кустарів – членів колгоспів – заробітної платні на користь колгоспу (у Калініндорфському районі – Л.Г.) тощо)» [13, арк. 11, 12]. Такі факти часто призводили до недовиконання плану кооперування кустарів та перешкождали утворенню нових підприємств і промислів у єврейських національних районах.

Протягом 1932 р. планувалися геологорозвідувальні роботи у 9 національних районах: розвідки на залізну руду в Коларівському районі («Корсак-Могिला») та Високопільському районі, горючі гази в – Коларівському, графіт – у Пулинському, металургійний вапняк – у Калініндорфському, каолін, польовий скалінець, вогнетривкі глини, болотний газ – у Мархлевському районі тощо.

В єврейських національних районах кустарна промисловість теж зростала: на 1932 р. кількість кооперативних кустарів у єврейських національних районах сягнула 1091 чол. Розвивалися такі працевісткі промисли, як вишивання, виготовлення різних виробів з лози та соломи, панчішно-трикотажне виробництво. Було організовано виробництво поташу, виннокам'яної кислоти та ін. Капіталовкладення в кустарну промисловість єврейських районів становили 190 тис. карб. На геологорозвідувальні роботи (пошуки металургійного вапняку) у Калініндорфському районі протягом 1932 р. планувалося витратити 96 тис. крб. [14, арк. 29].

Отже, сприяти формуванню радянських цінностей серед мешканців національних районів, селищних та сільських рад покликані були місцеві органи КП(б)У. Однак у процесі дослідження виявлено, що осередків КП(б)У в місцях компактного проживання національних меншин було дуже мало, тому що справжньої підтримки серед інонаціонального населення комуністична партія не знайшла. Ряд документів свідчать про перебільшення кількості членів у партійних та комсомольських організаціях.

Одним із критеріїв суспільно-політичної активності населення національних адміністративно-територіальних одиниць була його участь у нових органах влади – радах. Проте ці вибори здійснювалися методами жорстокого тиску нового режиму і велися в інтересах держави. На основі аналізу широкого кола джерел автором з'ясовано, що у досліджуваній період населення національних територіально-адміністративних одиниць України з кожним виборчим роком збільшували свою чисельну присутність у радах усіх рівнів. А це свідчило про значне залучення інонаціонального населення до радянського будівництва.

Що ж до господарсько-економічного життя серед національних меншин, то вже на початку 20-х рр. ХХ ст. у місцях компактного проживання етнічних груп утворюється національна кооперація, яка базувалася на традиційних напрямках господарської діяльності й, безперечно, особливостях соціальної структури німецького, єврейського, польського, грецького та іншого населення. Найкраще кооперація

проходила у німецьких колоніях, де перевагу надавали сільськогосподарським та кредитовим товариствам, гірше – серед польського та молдавського населення. Однією з головних проблем кооперування серед національних меншин у національних одиницях, так і в цілому в республіці була слабка участь бідноти. Однак національна кооперація активно витіснялася сільськогосподарськими колективами, які створювалися за канонами радянської економічної системи. Наприкінці 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. кооперативні товариства поступаються місцем колгоспам, за допомогою яких владні структури не лише здійснювали господарські заходи, а й втілювати політику партії.

Селянство з національно-адміністративних одиниць намагалося будь-яким чином уникнути участі в колгоспному русі, чинило опір насильницьким діям влади. Лише на 1931 р. завдяки пропагандистсько-політичній роботі, тиску та репресіям у національних селах вдалося залучити значну частину селянства до колгоспів. Найскладніше процес колективізації проходив у німецькому Пулинському та польському Мархлевському районах.

Національні райони переважно були сільськогосподарськими з незначним розвитком промисловості. На території національних районів розвивалися невеликі підприємства, переважно легкої та кустарної промисловості, що переробляли місцеву сировину та продукцію сільського виробництва, хоча у семи районах мала місце і велика промисловість (республіканська та союзна). Відзначимо, що у цих районах кустарна промисловість зростала значно більшими темпами порівняно з іншими районами України. На 1931 р. кількість кооперованих кустарів у національних одиницях перевищувала загальноукраїнські показники на 1,95%. На це, очевидно, вплинуло те, що кустарна промисловість національних районів більше забезпечувалася коштами. Та, незважаючи на наявність усіх передумов для розвитку місцевої промисловості в національних районах, місцеві організації не виявляли належної зацікавленості та ініціативи в цьому напрямку, а це, у свою чергу, сприяло лише занепаду місцевої промисловості. Однак в умовах функціонування соціалістичної економічної системи свідомо руйнувалися особливості традиційної господарської діяльності національних меншин.

Список використаних джерел та літератури

1. Хонігсман Я.С. Колективізація, голод і занепад єврейського землеробства в Україні / Я.С. Хонігсман // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 66-74.
2. Турченко Ф.Г. Володимир Жаботинський і питання єврейської сільськогосподарської колонізації на півдні України / Ф.Г. Турченко // Міжнаціональні відносини на півдні України: історія та сучасність. – Ч. III. – Запоріжжя, 1993. – С. 245-249.
3. Сапов І. Вірним шляхом (Підсумки організації першого в СРСР єврейського адміністративно-територіального району) / І. Сапов // Радянська Україна. – 1928. – № 7-8. – С. 89-95.
4. Мац Д. На високом подъеме (О работе среди национальных меньшинств Украины) / Д. Мац // Революция и национальности. – 1935. – №6. – С. 56-63.
5. Гитлянський А. Ленинская национальная политика в действии (Национальные меньшинства на Украине) / А. Гитлянський // Революция и национальности. – 1931. – № 9. – С. 35-44.
6. Буценко А. Господарське й культурне будівництво серед нацменшостей України / А. Буценко // Радянська Україна. – 1928. – № 10-11. – С. 8-34.
7. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття) / Б.В. Чирко. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 215 с.
8. Національні меншини в Україні. 1920–1930-ті роки. Іст.-картогр. атлас / Упор: М.І. Панчук та ін. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 104 с.
9. Журба М.А. Шестикутна зірка над полем: Життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20–30-ті роки ХХ століття) / М.А. Журба, В.А. Доценко. – К.: «МП Леся», 2005. – 230с.
10. ДАЖО. – Ф. р. – 326. – Оп. 1. – Спр. 247. Протоколи засіданий районных и сельских комиссий по переселению евреев на земли колонизационного фонда. Списки переселенцев. – 114 арк.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20, Спр. 5252. Докладные записки, справки инструкторов оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У о деятельности районных партийных организаций, проведении хозяйственно-политических кампаний, состоянии районов и национально-еврейского Калининдорфского района Одесской области, случаях голодной смерти, работе зерносовхозов, нарушении революционной законности при проведении коллективизации сельского хозяйства и др. вопросам. – 209 арк.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20, Спр. 5548. Проект постановления ЦК КП(б)У, докладные записки ВУЦВК, Наркомзема УССР по вопросу переселения евреев в национальные еврейские районы. – 24 арк.
13. ЦДАВОВУ. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 581. Протоколи №№ 1-15 засідань ЦК національних меншин при ВУЦВК. – 30 арк.

14. ЦДАВОВУ. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 553. Тези доповіді про перспективи промислового розвитку національних районів на 1932 р., контрольні цифри геологорозвідувальних робіт в районах, де проживають національні меншини, та листування з райвиконкомами про організацію МТС. – 66 арк.
15. ЦДАВОВУ. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 456. Документи про стан колективізації серед нацменшостей (протоколи, відомості, листування, списки, таблиці). – 116 арк.
16. ЦДАВОВУ. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 249. Звіт РНК УСРР про роботу серед нацменшостей, витяги з протоколів ІХ, Х Всеукраїнських з'їздів Рад. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про стан народної освіти на Україні». – 201 арк.
17. ЦДАВОВУ. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 10. Звіти про роботу ЦК національних меншостей за 1924–1925 рр. – 122 арк.